

Kowalewski, Tadeusz

Obraz religijności społeczeństwa polskiego na przełomie lat 80-tych i 90-tych

Studia Teologiczne 12, 317-324

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ KOWALEWSKI

OBRAZ RELIGIJNOŚCI SPOŁECZEŃSTWA POLSKIEGO NA PRZEŁOMIE LAT 80-TYCH I 90-TYCH

Treść: Wstęp; I. Uwarunkowania społeczne przeobrażeń religijnych w Polsce; II. Autodeklaracja wiary polskich katolików; III. Ideologia religijna; IV. Wiedza religijna; V. Praktyki religijne; VI. Moralność religijna; VII. Wspólnota religijna; VIII. Udział polskich katolików w życiu parafii; IX. Kierunki dotychczasowych zmian religijności w Polsce; X. Rola Kościoła wobec przeobrażeń polskiej religijności; Zakończenie — Perspektywy religijności w Polsce lat 90-tych.

WSTĘP

Religijność od kilkudziesięciu lat jest żywym przedmiotem badań społecznych w krajach Europy. Jedni zauważają jej osłabienie a inni ożywienie. W końcu lat osiemdziesiątych obserwowaliśmy w Polsce ożywienie religijności. Można to zaobserwować poprzez wzrost liczby osób deklarujących się jako wierzące; wśród wierzących wzrosła liczba osób bardziej gorliwie i świadomie uczestniczących w aktach kultu religijnego takich jak spowiedź święta i Eucharystia; powstały nowe grupy religijne, a te które wcześniej istniały ożywiły swoją działalność; powracano do zarzuconych tradycji religijnych w życiu rodzinnym; inteligencja zbliżyła się do Kościoła katolickiego; wzrosła liczba powołań kapłańskich i zakonnych; rozwijał się ruch pielgrzymkowy; powstało szereg nowych stowarzyszeń katolickich i innych form działalności świeckich; wiele zachowań, które wcześniej usuwano ponownie wracały w życie publiczne. Wyżej wymienione zjawiska potwierdzają powiązanie religii ze społeczeństwem. Jest to zaprzeczeniem wtłaczanej Polakom przez kilkadziesiąt lat ideologii marksizmu i leninizmu, która głosiła światopogląd ateistyczny i propagowała laicki pogląd na człowieka i otaczający go świat. W Polsce w okresie rządów komunistycznych programowo utrzymywano rozdział między szkołą, rodziną i Kościołem. Z tych trzech instytucji najbardziej zlaicyzowana była szkoła. Dzięki przywróceniu religii i zaangażowaniu młodzieży w ruchy religijne zmniejsza się stopniowo dystans między tymi instytucjami. Przestał także istnieć monopol TVP i PR

w środkach społecznego przekazu, co dało możliwość ukazania postaw i zachowań religijnych. Dawniej usuwane elementy religijne z życia codziennego w majestacie panujących obyczajów, obecnie wracają do naszego życia. Jednak próby oddzielania rzeczywistości nadprzyrodzonej od doczesnej nie ustaly tylko zmieniły swoje formy działania.

I. UWARUNKOWANIA SPOŁECZNE PRZEOBRAŻEŃ RELIGIJNYCH W POLSCE

Swoisty wpływ na przekonania dotyczące przeobrażeń społecznych i religijnych wywiera obecnie zachodząca *specjalizacja i racjonalizacja*¹. Przyjęcie przez Polskę gospodarki rynkowej wzmocniło konsumpcyjne zachowania wyrażające się w postawie *mieć*. W związku z tym zaczęto lansować model człowieka sukcesu, skutecznego w swoim działaniu, nie ponoszącego porażek. Pojawił się i rozwija pluralizm w życiu kulturowym, społecznym, politycznym. Objawia się to w powstawaniu nowych partii, klubów, stowarzyszeń. Wpływa to na zmianę charakteru Kościoła określanego w Polsce jako *kościół ludowy*. Kościół w Polsce poprzez swoją masowość, tradycjonalizm łączył i łączy obecnie religijne wartości z narodowymi i broni ich nierozzerwalności².

Tak naszkicowany kontekst pozwala przedstawić pewne cechy religijności polskiej. Nie wulgaryzuje to głębi religii, której nie da się do końca zmierzyć i policzyć ale opisuje zewnętrzne przejawy religijności, ponieważ religia przenika rzeczywistość konkretną i ludzką, przejawia się w wierzeniach, języku, rytach, działaniach i instytucjach. Te zjawiska odbywają się w konkretnej przestrzeni i czasie. Z socjologicznego punktu widzenia religia i społeczeństwo są w ciągłym wzajemnym oddziaływaniu.

II. AUTODEKLARACJA WIARY POLSKICH KATOLIKÓW

Deklaracja wiary kształtuje się w społeczeństwie polskim na wysokim poziomie (82,4% w Płocku do 86,8% w Puławach deklaruje się jako wierzący). Osób obojętnych religijnie lub niewierzących jest od 15-20%³.

Swoją wiarę wierzący motywują tradycją i przynależnością do określonej grupy rodzinnej czy też sąsiedzkiej. Osobiste nawrócenie religijne i osobowe zaangażowanie wiary należy do rzadziej wymienianych motywów⁴. Religia na tej płaszczyźnie traktowana jest jako dobro wspólne narodu, jako ojcowizna. Stanowiąc wartość ogólnonarodową jest elementem tożsamości kulturowej.

¹ Piwowarski W., *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym*, Warszawa 1977, s. 52.

² Piwowarski W., *Religijność ludowa*, Wrocław 1983, s. 336-337.

³ Piwowarski W., *Religijność miejska...*, dz. cyt., s. 364.

⁴ Mariański J., *Przemiany religijności ludowej w środowisku wiejskim*, w: *Religijność ludowa*, red. Piwowarski W., Wrocław 1983, s. 251.

III. IDEOLOGIA RELIGIJNA

Kościół podaje do wierzenia zespół prawd wiary w formie dogmatów ujętych w oficjalne formuły. To stanowi ideologię religijną⁵. Obecnie zauważa się postawę selektywną w przyjmowaniu prawd wiary. Zachodzi ten proces przy jednoczesnym deklarowaniu przynależności do Kościoła (45% respondentów w badaniach kwestionuje część lub wszystkie prawdy wiary)⁶.

Szczególnie tę wybiórczość obserwuje się w odniesieniu do moralności małżeńskiej i rodzinnej. Bardziej akceptowana jest norma zdrady małżeńskiej niż norma zakazująca aborcji⁷. Ta kategoria katolików niejednokrotnie przyznaje sobie prawo do krytycznej oceny nauki Kościoła, szczególnie na płaszczyźnie moralności.

IV. WIEDZA RELIGIJNA

Słabym punktem polskiego katolicyzmu jest *wiedza religijna*. 1/3 badanych nie zna podstawowych prawd wiary⁸. Polscy katolicy charakteryzują się wiedzą *zamkniętą* ograniczającą się do uprzednio zdobytej wiedzy religijnej, często pochodzącą z okresu pierwszej Komunii świętej, która wskutek upływu czasu staje się fragmentaryczna. Pomimo trudu katechetów ignorancja i analfabetyzm religijny utrzymuje się a nawet się pogłębia⁹. Niewielu katolików pogłębia wiedzę religijną poprzez kontakt z Pismem św., książką lub czasopismem religijnym. Wystarczającą wiedzę religijną posiada niewielu wierzących¹⁰.

V. PRAKTYKI RELIGIJNE

Religijność jednostek i grup społecznych realizuje się przez ściśle określone formy praktykowania wiary, takie jak: modlitwa prywatna, uczestnictwo we Mszy św. i nabożeństwach oraz przyjmowanie sakramentów św. Praktyki religijne są istotną siłą integrującą katolicyzm polski. Badania przeprowadzone w latach 80-tych w Polsce odsetek katolików uczęszczających regularnie w niedzielę i święta na Mszę św. określili na 50%, nieregularnie 40% a niepraktykujących na 10%¹¹. Najbardziej systematycznie praktykującą grupą ludzi są bardziej starsi aniżeli młodzież. Niesystematycznie praktykuje pokolenie średnie¹².

⁵ Piwowski W., *Religijność miejska...*, dz. cyt., s. 177.

⁶ Tamże, s. 177 i 361.

⁷ Filipiak G., *Oblicza katolicyzmu polskiego*, w: *W drodze* 1993, nr 9, s. 45.

⁸ Piwowski W., *Religijność miejska...*, dz. cyt., s. 361.

⁹ Mariański J., *Przemiany religijności...*, dz. cyt., s. 254.

¹⁰ Tamże, s. 253.

¹¹ Mariański J., *Religijność współczesnej młodzieży polskiej*, w: *Collectanea Theologica* 1988 nr 58, fasc. III, s. 5.

¹² Piwowski W., *Religijność miejska...*, dz. cyt., s. 14.

Udział w praktykach jest różnie motywowany, począwszy od motywów „przyrodniczo-kosmicznych”, poprzez kulturowe, społeczno-narodowe aż do motywów religijnych¹³. Pogłębianiu ulegają te praktyki, które łączą się z indywidualną pobożnością. Osłabiają się te praktyki, które są spełniane masowo częstokroć bez wewnętrznej motywacji. Stąd też obserwujemy rozwój grup nieformalnych i ruchów oddolnych w Kościele kładących nacisk na formację i modlitwę poprzez osobowe zaangażowanie. W mniejszym stopniu katolicy angażują się w różne formy działalności społecznej, charytatywnej. Polska staje się krajem, w którym *kościóły są pełne a praktyki przybierają często charakter manifestacyjny*¹⁴. Następuje *instytucjonalizm i prywatyzacja* religii. Wiara jest traktowana w dowolny sposób, tak że wierzący obchodzi jej wymogi nie tylko na poziomie wykładni i praktyk Kościoła ale również w osobistym życiu. Bycie tzw. dobrym katolikiem w 60% odpowiedzi nie jest łączone z uczestnictwem w Kościele¹⁵. Oblicza się, że katolików wierzących ortodoksyjnie jest w Polsce co najwyżej 1/3 ogółu wierzących. Pozostali to *nieświadomi heretycy*¹⁶. Socjologowie wskazują na zanikanie zwyczajów świątecznych, rodzinno-religijnych. Następuje ich ubożenie lub przypisywanie im treści świeckich oraz w wyposażeniu mieszkań w mniejszym stopniu pojawiają się przedmioty religijne¹⁷.

VI. MORALNOŚĆ RELIGIJNA

W życiu codziennym zarysowuje się tendencja kierowania się kalkulacją, dopasowywanie istniejących i znanych moralnych zasad do własnych koncepcji życia i działania w określonym środowisku społecznym. Nastąpiło zrelatywizowanie norm moralnych i odchodzenie od norm religijno-moralnych. Sumienie staje się normą subiektywną, nieliczącą się z normami obiektywnymi. Ta etyka sytuacyjna najwidoczniejsza jest w dziedzinie małżeńsko-rodzinnej¹⁸. Kryzys moralności polega między innymi na tym, że wartości pragmatyczne i użyteczne zaczynają dominować nad wartościami moralnymi, a tym samym zostaje zachwiany obiektywny porządek moralny, gdzie powinien przecież dokonywać się proces samorealizacji człowieka. W badaniach socjologicznych podkreśla się korelację głębszej religijności i rygoryzmu w ocenie zachowań naruszających normy moralności seksualnej¹⁹. Wiele badań wskazuje, że osłabiony jest związek między religią a moralnością małżeńsko-rodzinną²⁰. Wielu młodych ludzi uznaje sferę życia seksualnego za sprawę prywatną i niepodlegającą kontroli religijnej,

¹³ Tamże, s. 259.

¹⁴ Majka J., *Jaki jest katolicyzm polski?*, w: *Socjologia religii*, red. Adamski F., Kraków 1983, s. 274.

¹⁵ Filipiak G., *Oblicza...*, dz. cyt., s. 46.

¹⁶ Tamże, s. 47.

¹⁷ Tyczka Z., *Socjologia rodziny*, Warszawa 1974, s. 121 i 196; Dobrowolska D., *Wartości związane z życiem rodzinnym*, w: *Przemiany rodziny polskiej*, Warszawa 1975, s. 272.

¹⁸ Piwowarski W., *Religijność w publicznym i prywatnym życiu Polaków*, w: *Prywatność i życie publiczne w nowoczesnym społeczeństwie USA-Polska*, red. Dyczewski L., Lublin 1992, s. 143.

¹⁹ Mariański J., *Kondycja religijna i moralna młodych Polaków*, Kraków 1991, s. 59.

²⁰ Piwowarska W., *Religijność w publicznym...*, dz. cyt., s. 143.

stąd też osłabieniu ulegają oceny zachowań moralnych z tej dziedziny jako naganne moralnie i niekoniecznie utożsamiają je z grzechem. Najbardziej wyrażany permissywizm odnosi się do kwestii związanych z moralnością małżeńsko-rodzinną a zwłaszcza moralnością seksualną (wyjątkiem jest aborcja i zdrada małżeńska). Istnieje także szeroki zakres tolerancji wobec takich zachowań jak: jazda bez biletu, nadużywanie telefonu służbowego, dawanie łapówki ale mimo to także istnieje wysoki stopień potępienia oszustw podatkowych. Usprawiedliwieniem tego stanu rzeczy jest prawdopodobnie dysfunkcjonalność systemu społeczno-politycznego i gospodarczego w naszym kraju. Natomiast trudnym do wytłumaczenia jest najwyższy poziom dezaprobaty moralnej odnoszącej się do kradzieży cudzych samochodów. Tak więc następuje proces przechodzenia od etyki rygorystycznej w stronę etyki kompromisów moralnych i relatywizmu moralnego szczególnie w dziedzinie życia seksualnego²¹. Ten stan rzeczy zauważa kard. Józef Glemp, który w wypowiedzi dla *Słowa Powszechnego* z 14.06.1990 r. stwierdza: *Pewnie, że dają się u nas zaobserwować zjawiska przykre i zle, zanik patriotyzmu, zanik szacunku dla życia, miłości rodzinnej (...) chcemy przyczynić się do odrodzenia i wzmocnienia właśnie tych postaw moralnych, które zostały nadwątlone*²².

VII. WSPÓLNOTA RELIGIJNA

W sytuacji współczesnych przemian nabiera znaczenia wspólnota religijna. Dostrzega się potrzebę tworzenia relacji poziomych między członkami danej parafii. Istnieje tendencja do odchodzenia od anonimowości w masowych praktykach. Tworzą się więzi osobiste między członkami danej wspólnoty. Wyrazem tego jest tworzenie duszpasterstw środowiskowych, powstawanie ruchów i wspólnot religijnych, które mogą odegrać dużą rolę w pogłębieniu polskiej religijności. Są to takie ruchy jak: Odnowa w Duchu św., Ruch Światło-Życie, Focolare, Neokatechumenat i inne. Jednocześnie powstają też ruchy, ściślej mówiąc kultury alternatywne, które stają się niebezpieczne dla poszukującego człowieka. Jednym z nich jest New Age²³. Istnieje w Polsce wiele parafii, w których pomiędzy parafianami i parafią wytwarza się *puszta społeczna* wskutek braku wzajemnych oddziaływań. Dzisiaj potrzebne są różnorodne wewnątrzparafialne i ponadparafialne organizacje, wspólnoty, grupy, które dałyby poszukującym możliwości identyfikacji. Wciąż są jednak placówki parafialne, które nie dają tej możliwości, ponieważ same są jedynie *agencją usług parafialnych* a nie wspólnotą różnorodnych wspólnot²⁴. W tym kontekście bogactwo ruchów i wspólnot religijnych w Kościele polskim jest *zaczynem* dla pożądanych zmian w polskiej religijności ludowej. Jest to tym bardziej istotne, że te ruchy i wspólnoty koncentrują się na autentycznej religijności ewangelicznej i jej wpływie na życie codzienne²⁵.

²¹ Mariański J., *Kondycja...*, dz. cyt., s. 61, 64-65, 67.

²² *Słowo Powszechno* 1990 nr 114, s. 1.

²³ Dyczewski L., *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin 1993, s. 185-197.

²⁴ Piwowarski W., *Religijność miejska...*, dz. cyt., s. 358.

²⁵ Piwowarski W., *Religijność w publicznym...*, dz. cyt., s. 147.

VIII. UDZIAŁ POLSKICH KATOLIKÓW W ŻYCIU PARAFII

Na niskim poziomie kształtuje się udział katolików w akcjach i pracach na rzecz parafii. Większość parafian skłonna jest do jednorazowej spektakularnej pomocy niż do trwałej i systematycznej współpracy. W tym kontekście parafian można podzielić na trzy grupy: parafian *użytkowników* (20-30%) — nie identyfikują się z parafią i nie uczestniczą w życiu parafii; parafian *podległych* (40-50%) — identyfikują się z parafią ale tylko sporadycznie, jednorazowo biorą udział w działaniach duszpasterskich; parafianie *mandatariusze* (10-20%) — zaangażowani w życie parafii.

Ogólnie katolicy polscy odznaczają się biernością i indywidualizmem oraz nie posiadają dostatecznego uświadomienia co do własnej pozycji i roli w parafii²⁶. Tak też pozytywne zmiany, jakie dzięki Soborowi Watykańskiemu II zachodzą w Kościele polskim, nie znalazły jeszcze wszędzie odpowiedniego oddźwięku i stoją przed nami jako zadanie. Tradycyjna koncepcja duszpasterska *pasterz-owczarnia* w wielu parafiach ma swoje mocne korzenie co niejednokrotnie utrudnia aktywne włączenie świeckich w życie własnej parafii.

IX. KIERUNKI ZMIAN RELIGIJNOŚCI W POLSCE

Religijność w społeczeństwie polskim charakteryzuje się ciągłością ale głównie w płaszczyźnie ogólnonarodowej. W płaszczyźnie życia codziennego religijność polska uległa znaczącym zmianom w wielu kierunkach — mniej w kierunku pogłębiania wiary, świadomości i wiedzy religijnej a bardziej w kierunku selektywności norm moralnych i praktyk religijnych. O przemianach religijności w Polsce bardziej decydują czynniki spontaniczne niż sterowane, które sprzyjają utrzymywaniu się religijności tradycyjnej i kontestującej²⁷.

X. ROLA KOŚCIOŁA WOBEC PRZEOBRAŻEŃ POLSKIEJ RELIGIJNOŚCI

Wobec przemian religijności zmienia się także rola Kościoła katolickiego w Polsce. Od 1989 r. Kościół zaczyna działać w nowej sytuacji społeczno-politycznej, w warunkach przechodzenia od gospodarki państwowej do rynkowej, od ustroju totalitarnego do demokratycznego. Musi on uczyć się powoli nowych form działania w społeczeństwie politycznie, kulturowo i społecznie pluralistycznym. Czy Kościół potrafi odgrywać centralną rolę w dynamicznych przemianach wartości i w tworzeniu nowych więzi społecznych?²⁸ Nowa sytuacja zewnętrzna Kościoła wymaga zmodernizowania metod duszpasterskich. Wymaga to zwrócenia uwagi na kształcenie seminaryjne dotyczące tej

²⁶ Piwowarski W., *Religijność miejska...*, dz. cyt., s. 310-311.

²⁷ Piwowarski W., *Religijność w publicznym...*, dz. cyt., s. 148.

²⁸ Mariański J., *Religijność w procesie przemian. Szkice socjologiczne*, Warszawa 1991, s. 336.

problematyki. Kościół ma prawo i obowiązek dawać swoim wyznawcom moralną orientację i duchową pomoc w kształtowaniu codziennego życia. Moralność przyszłych pokoleń Polaków powstaje już dziś, będzie taka jaką ją uczynimy, dokonując określonych wyborów dotyczących naszej wspólnej egzystencji²⁹. Ważne w tym względzie jest świadectwo wiary katolika, które pociąga przez moc indywidualnej wymowy. Istnieje potrzeba podjęcia refleksji teologicznej w celu ukazania problematyki duchowości życia codziennego, gdzie współczesnym językiem powinno się wytłumaczyć rolę ascezy w konsumpcyjnie nastawionym społeczeństwie³⁰.

ZAKOŃCZENIE

— PERSPEKTYWY RELIGIJNOŚCI W POLSCE LAT 90-TYCH

Wyżej przedstawiony obraz religijności społeczeństwa polskiego i roli Kościoła z końca lat 80-tych jest aktualny również na początku lat 90-tych. Nieprawdziwe są twierdzenia o jakimś dogłębnym kryzysie religijności i kościelności na początku lat 90-tych. Obserwuje się wprawdzie pierwsze przejawy załamania się ożywienia religijnego z lat 80-tych oraz początki pełzającej sekularyzacji. Pierwsze przejawy nie oznaczają jednak faktu dokonanego. Toczy się *bitwa* o religijność oraz jej kształt w demokratycznym i pluralistycznym społeczeństwie³¹. Mówiąc ogólniej toczy się *bitwa o Polskę*³², gdyż religijność polska nierozłącznie jest związana z polskością.

DAS RELIGIOSITÄTSBILD DER POLNISCHEN GESELLSCHAFT IN DER WENDE VON 80-ER UND 90-ER JAHREN

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel *Das Religiositätsbild der polnischen Gesellschaft in der Wende von 80-er und 90-er Jahren* beschreibt die Umwandlungen der polnischen Religiosität in den 80-er in der Perspektive von 90-er Jahren. Der Prozeß wird von den gesellschaftlichen Faktoren bedingt, die auf die Religiosität durch solche Parameter beeinflußt werden wie: Glaubensbewußtsein, religiöse Ideologie, religiöses Wissen, Teilnahme an dem Pfarrgemeindeleben, religiöse Praktiken, christliche Gemeinde und religiöse Moral. Diese Umwandlungen der Religiosität verändern die Rolle der Kirche gegenüber dem Religiositätszustand in Polen. Die neue Situation, in der die Kirche immer mehr eine Gemeinde

²⁹ Por. Mariański J., *Kościół a współczesne problemy społeczno-moralne. Kwestie wybrane*, Lublin 1992, s. 260.

³⁰ Por. Filipiak G., *Oblicza...*, dz. cyt., s. 48-50.

³¹ Mariański J., *Religia i Kościół w społeczeństwie pluralistycznym. Polska lat dziewięćdziesiątych*, Lublin 1993, s. 21.

³² Słowa te podkreślił Ojciec św. Jan Paweł II w Niedzielę palmową — 4.04.1993 r., por. *Niedziela. Tygodnik Katolicki*, 1993 nr 16, s. 1-2.

verschiedener Gruppen, Bewegungen und religiöser Gesellschaften wird, veranschaulicht die Entwicklungsperspektive der Religiosität in Polen in den kommenden Jahren. Die qualitativen und quantitativen Angaben, die in diesem Artikel angeführt wurden, gründen auf den zusammenfassenden soziologischen Untersuchungen im Bereich der Religiosität in der dargestellten Zeitperiode.